

СВЕТОСАВЉЕ НЕКАД И САД*

Сажетак: Осам векова трајања аутокефалне Српске праволацвне цркве представља добар повод да се правилно протумаче лик Светог Саве и његово дело – Светосавље, насупрот неправилностима и нетачностима који су у прошлости и садашњости пластирани о њима. У првом делу рада се указује на два различита приступа личности Светог Саве - први који покушава да истински сагледа духовне димензије њега и његовог дела, и други који покушава да из модерне перспективе сагледа неке од његових делатности, све на основу сопствених идејних и идеолошких светоназора и да тако портретише једну субјективно редуковану а историјски нетачну слику. Иста се ствар види и поводом Светосавља, где се са једне стране продукује читав низ нетачних представа о њему као националистичкој идеологији и етнофилетистичком застраћењу које нема готово никакве везе са православним хришћанством, док се насупрот томе указује на истинска продоховљена виђења Светосавља као православлa српског стила и искуства. Надаље се у раду указује на историјски пут Светосавља и његових главних одлика – народне Цркве, народне државе и власти, народне културе и одбране, да би се на крају обратила пажња на низ савремених искушења са којима се суочава Светосавље.

Кључне речи: Свети Сава, Светосавље, аутокефалност, Срби, историја Цркве

Свети Сава, попут самог Христоса у кога је веровао и кроз кога се посветио, кроз векове представљао „знак против којег се говори“ (Лк. 2, 34). Иста ствар је и са његовим делом – са Светосављем. Осам векова трајања светосавске аутокефалне Српске православне цркве важан је јубилеј и добар повод да се, насупрот нетачностима и заблудама који су у прошлости и садашњости посејани и о Светом Сави и његовом делу, поново покуша правилно протумачити и Савин лик и Светосавље.

Свети Сава (око 1175 - 14. јануар 1236) Немањић, први архиепископ све српске и поморске земље, највећа је и далеко најзначајнија духовно-историјска личност међу Србима. Сава и његово дело су у пуном значењу те речи пресуд-

* Рад је настао у оквиру пројекта 179014 кога финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије

но духовно одредили и усмерили српски народ, његово црквено устројство и државу те уредили међусобне односе државе и Цркве. Учинци његовог рада трајно су приступни и видљиви све до данашњих дана. Рођен као принц Растко, намлађи син великог жупана Стефана Немање (Светог Симеона Мироточивог) и Ане (Анастасије), он је од намлађих ногу спреман за владара, па му је 1190. или 1191. године од оца на управу била поверено Захумље. Међутим, он већ следеће 1192. године бежи на Свету Гору, где се у руском манастиру Светом Пантелејмону замонашује и добија име Сава. Када му се, након повлачења са великожупанског трона у монашком животу придружио и отац Немања (замонашен под именом Симеон 25. марта 1196), они подижу манастир Хиландар (1198—99), једини српски манастир на Атосу.

1202. године, само неколико година након упокојења Светог Симеона, дошло је до борбе око престола између његових синова Стефана и Вукана. Свети Сава се враћа у Србију и успева да помири завађену браћу (1204). Затим се, као игуман Студенице, бави духовно-просветитељским и дипломатским радом, уносећи мир међу балканске владаре и народе и градећи добросуседске односе. Због тога је био дубоко поштован и вољен од свих балканских савременика. Године 1217. Сава се вратио на Свету Гору, да би 1219. године убедио тадашњег Васељенског патријарха Манојла I и Никејског цара Теодора Ласкариса да подаре српској цркви аутокефалност са статусом архиепископије. За првог српског архиепископа именован је сам Свети Сава, који је остао на овом месту све до 1231. године када га је на овом месту заменио Арсеније Сремац, Савин ученик. „Оно што је било необично у личности Светог Саве, „било је саткано од великог подвига и жртве Светитељеве, који је умео да вечно сједини са практичним и да своје сународнике уводи у тајне вере“ (Слијепчевић, 1991, стр. 121) подижући их, и духовно, и културно, и политички и економски. Он је први просветитељ и књижевник, догматичар, каноничар, литургичар и хагиограф. Свети Сава је и први који је показао колико је свестан географског положаја Србије између Истока и Запада. Он је уградио у њену државност византијско начело о симфонији цркве и државе, али је настојао и да одржава културне и економске везе са Западом.¹ Иза себе Свети Сава је оставио више писаних дела, међу којима су најзначајнија Житије Светог Симеона, Карејски типик, Хиландарски типик, Студенички типик и Крмчија - Законоправило. Сва ова дела сведоче о Светом Сави као о суптилном богослову, хагиографу и правнику – каноничару. Сава је током свога живота доста путовао, углавном по Балкану, источном Средоземљу и Блиском Истоку, односно по просторима дотадашњег „византијског комонвелта“ (Оболенски). Два пута је Сава боравио у Светој земљи, да би се, по повратку са другог од тих ходочашћа, упокојио у Великом Трнову, тадашњој бугарској престоници, 14. јануара 1236. године. Српски краљ Стефан Владислав, његов нећак, пренео је мошти Светог Саве у Манастир Милешеву. Чудотворне Савине мошти вековима су лежале у Милешеву и представљале духовни стожер окупљања српског народа, нарочито у

¹ Грбић Јелена, “Светосавље – омен за нумен православља“, Саборност бр. 7/2013, Епархија пожаревачко-браничевска, Пожаревац, 2013, стр. 146.

временима турског ропства. Како би сломили православни и слободарски дух српског народа, Турци су по наређењу Синан Паше однели Савине мошти из Милешеве и спалили их 27. априла 1595. године на Врачару у Београду. Међутим, то је само ојачало поштовање Светог Саве међу Србима и њихово црквено усмерење које је допринело каснијем постепеном ослобођењу и васкрсењу српске државе и обједињењу његове аутокефалне православне цркве.

О Светом Сави је писано веома пуно, но више површно (и често прилично погрешно) о појединим његовим делатностима него о суштини - истинским духовним димензијама његовог живота и дела. Због тога су видљива два приступа писања о Светом Сави: један (који почиње са његовим хагиографима Доментијаном и Теодосијем, а који води до највећих српских богослова 20. века) који покушава да истински сагледа духовне димензије Светог Саве и његовог дела, и други који покушава да из модерне перспективе сагледа неке од његових делатности, све на основу сопствених идејних и идеолошких светоназора и да тако портретише једну субјективно редуковану а историјски нетачну слику српског светитеља. На модерне историјско-политичко-уметничке редукције лика Светог Саве јасно су упозоравали архимандрит Јустин Поповић (Св. Јустин Поповић), историчар Ђоко Слијепчевић, филозоф Владимир Вујућ и многи други. „Наиме, настојањима да се личност првог српског архиепископа, прикаже без њене духовне суштине, начињене су многа сасвим погрешна тумачења његове просветитељске делатности. Један од интрепретативних промашаја јесте и његово представљање, првенствено или само као врсног државника и практичара, политичара и организатора, као књижевника и просветитеља, али у контексту европског просветитељства 18. века. Занимљиво је истаћи да, у једном делу српске интелектуалне елите, постоји константно настојање да се направи разлика између именовања Светог Саве за просветитеља у средњовековној литератури које је, по њиховом мишљењу, религиозног карактера, од данашњег смисла просвећености, где је Свети Сава означен као просветитељ у смислу просвећености која се код нас почела ширити од времена Доситеја Обрадовића. Такође, поједини научници приказивали су личност српског светитеља у складу са својим идејним опредељењем, истичући више оно што се њима чинило стварније и истинитије. Код већине доминира национално-политички моменат на штету религиозно-моралног лика светитеља. У таквој интрепетацији уместо подвижника, истичан је један изузетно активан и мудар политичар. Заправо, у домаћој литератури у последња два века, све се мање говори о Светом Сави као о великом Божијем угоднику.”²² Епископ Атанасије Јевтић пише како је, услед опште богословске незаинтересованости модерне епохе или пак злонамерног односа према православљу, понајмање пажње обрађано богословљу Светог Саве. Тако је доминиканац Фрањо Рачки са злурадим презиром писао о српским средњовековним изворима као о „„хомилетичким и панегиричким екскурсима“ и „паренетским изводима и богословним расправама“ ... које, по њему, и нису „живописи (биографије) у правом знаменовању ове ријечи. За Доментијана, бно-

²² Исто, стр. 147.

графа Светог Саве, он (после Шафарика) вели да „њему сваки моменат у животу Стјепана Немање и Саве даде повод опширним богословским екскурси-ма“, тако да код Доментијана „неима ни хисторичног слога, већ све одише панегиричном помашћу“³. Сличне оцене, мада у нешто блажем облику, понављају и слависта Ватрослав Јагић, али и српски западњачки оријентисани научници попут професора књижевности Светислава Вуловића, историчара Станоја Станојевића, па и теолога Петра Протића. Насупрот њима, стоје научници који су предано радили на издавању текстова Светог Саве без упуштања у њихово олако оцењивање попут Ђуре Даничића, епископа (касније патријарха) Димитрија Павловића, Стојана Новаковића, Љубе Стојановића, Владимира Ћоровића итд. „Исто тако, заслужни су и достојни спомена и уважања и они који су радили на преводима дела Светог Саве и његових биографа, јер су својим, било делимичним било потпуним, преводима светосавских списа допринели ближем и ширем упознавању ових драгоцених ризница наше црквено-народне просвете и културе. Такви преводиоци су били: Стојан Новаковић, Љуба Стојановић, Миливоје Башић и протојереји Добросав Ковачевић и Лазар Мирковић.“⁴

Опречна виђења Светосавља

Идентична је, ако не и гора ситуација, са виђењем Светосавља. Широм запада (и у стручном и ширем мњењу) и међу Србима данас ненаклоњеним нацијама бивше Југославије, као и међу српским западњацима-грађанистима, Светосавље представља синоним за некакву идеологију (велико)српског национализма. „Светосавље се описује као вјерско-политичка идеологија, зачета у Српској Православној Цркви (СПЦ), којој је циљ стварање етнички и вјерски хомогене Велике Србије на великом дијелу Балкана, укључујући и највећи дио данашње Хрватске. Сматра се да је светосавље првенствено уперено против Хрвата, Бошњака, Албанаца и других несрба и неправославаца, с циљем њихове србизације и православизације, или исељења. У темељу светосавља стоји идеја о обнови српског Царства цара Душана, те идеја о Србима као изабраном небеском народу. Одбацивање свега што није српско и православно, западне културе и цивилизације, те антисемитизам, главне су карактеристике светосавља. СПЦ је у идеологији Светосавља национална Црква, подређена интересима српског народа и државе Србије.“⁵ Непријатељско осећање према Светосављу неретко доводи и до фантазмагоричних пара-историјских тумачења наше прошлости, које своје најгротескније облике поприма у делима савремених „дукљанизованих“ интелектуалаца у Црног Гори. За њих је идеологија Светосавља ретроградна појава и изазивач подела међу Црногорцима, која је форми-

³ Јевтић Атанасије. *Богословље Светог Саве*, Свети Симеон Мироточиви, Врњачка Бања, 1991, ст. 8-9.

⁴ Исто, стр. 17.

⁵ „Što je to svetosavlje?“, *Upoznaj pravoslavlje*, 6. Srpanj. 2017, <http://orthodoxhr.blogspot.com/2017/07/sto-je-to-svetosavlje.html> приступљено 01.03.2019.

рала унутрашње противнике црногорског националног идентитета и државе и која упорно спречава настојања формирања аутокефалне Црногорске православне цркве, нескривено склоне унијаћењу тј. присаједињењу Ватикану.⁶ „Идеологија светосавља, настала прије више од стољећа и по, а изм-ђу два свјетска рата из српскога црквенога врха прокламована у идеологију политичкога модела империјалнога етнофилетизма, ослоњенога на лик једнога националнога свеца, камуфлажно је задржавана у оквирима хришћанске догме, да би трајније и јаче дјеловала. Та идеологија постала је опробано средство асимилаторскога плавлјења свијести код православнијих дијелова (Србима околних) народа који су се, послје Првога свјетскога рата, нашли у границама Краљевине СХС. По својем карактеру светосавље се наслања на идеју о „изабраном народу“ што га сврстава међу идеологије расизма.“⁷ Идентично негативно становиште о Светосављу у пуној мери деле и српски анационални грађанисти из невладиног сектора, који му, уз то приписују и антикомунизам, антијугословенство и страх од глобализације.⁸ Томе се придају и оптужбе за етнофилетизам, преузете из црквеног вокабулара.⁹ „Српска православна црква, сматрајући саму себе за највећу жртву комунистичког поретка, ставља у заграде универзалне поруке еванђеља, настојећи да заузме што важније место међу предводницима националне борбе, клизећи у филетизам који су сами црквени оци прогласили за – јерес. Национална борба охрабривана је и демонстрацијама растуће снаге СПЦ, рецимо, процесијом моштију кнеза Лазара, средишње фигуре косовског мита, управо оним крајевима у којима ће се разбуктати најжешћи ратни сукоби,“¹⁰ Поврх свега, Светосавље се оптужује да код Срба представља основу ретроградних ставова који теже ретрадиционализацији целокупног друштва виђеног као погрешно историјско-цивилизацијско и геополитичком усмерење, које стоји насупрот „свему ономе чему тежи сав нормалан свет“. „Вредности западноевропске цивилизације: индивидуализам, владавина закона, правна држава инкомпатибилни су са циљевима српског национализма. Ослоњен на Русију, као центар православља и словенске цивилизације, српски национализам је увек био привржен једнакости, саборности, народној држави која је исто што и друштво. Заосталост је, заправо, идентитет... Епохалне промене у свету постале су за српску националистичку елиту питање живота и смрти. Никакав технолошки напредак, модерне идеологије и обавештеност не могу да значе прогрес ако се митска свест одржава као поже-

⁶ Radojević Danilo, „Mistifikacije i asimilatorski smisao ideologije svetosavlja“, Matica crnogorska, ljetno, 2012, стр. 155

⁷ Исто. стр. 153-154.

⁸ Види: „Српска православна црква и нови српски идентитет“, Хелсиншки одбор за људска права, Београд, 2006.

⁹ Појмом „етнофилетизам“ се означава се модерно застрањење у православним црквама која се испољава као религијски национализам, који је осуђен на Сабору у Цариграду 10. 09. 1872. Етнофилетизам је осуђен као јерес јер поставља националистичке идеје изнад јединства вере и одступа од територијалног принципа организовања помесних цркава који је, од одлука првих Васељенских сабора, канонска основа аутокефалије.

¹⁰ Popov Nebojša, „Srpska dramedija“, Republika br. 155-156, Beograd, 1997

лно стање „националног бића“.¹¹ Чак и међу поједним интелектуалцима који се изјашњавају као православни (попут нпр. акедемика Владете Јеротића) јављају се имплицитна дистанцирања од етнофилетичких размера Светосавља које, наводно, у други план у односу на национално одређење и пуку (често паганског порекла) обичајност стављају саму духовност и црквени, литургијски живот. Јеротић тако прикривени етнофилитизам види и у чињеницу да је од почетка 20. века аутокефална српска црква носи назив „Српска православна црква“ уместо ранијег „Православна српска црква“ који претпоставља оно национално и етничко оном (све)православном, и додаје: „Због недовољног или никаквог рада са својим народом, од стране махом недоученог православног свештенства, овај народ је, првенствено на Балкану, са изузетком Грчке и Румуније, недовољно црквен, тј. везан за цркву првенствено преко старих, махом паганских обичаја или ритуала; у свесном и подсвесном животу народ је много више обузет магијско-анимистичко-традиционалним начином мишљења и живљења, него што је стварно упознат са суштином хришћанства. Проблем охристовљења, рекло би се, вечно паганске душе људи, остао је, у осталом, проблем за све три хришћанске цркве, али можда највећи за православну цркву.“¹²

Насупрот негативним одређењима Светосавља, међу православним правцима прошлога и овог века као и међу побожним народом преовлађује виђење о њему као о феномену који „представља јединствену појаву у историји хришћанства. Оно је специфичан духовни, верско-друштвени покрет који је утемељен личношћу и животом српског светитеља и просветитеља, Светог Саве... Светосавље као феномен израста из милешевског култа Светог Саве и представља менталитет, народну и историјску компоненту Срба у широком спектру васељенског православља.“¹³ Највећи српски светитељи и богослови 20. века под појмом Светосавља означавају православље српског стила и искуства. Светосавље је вид охристовења и оправославољења српског народа у свим његовим специфичностима и историјским околностима. Он је резултат усмерења српског народа ка живљењу у складу јеванђеоским учењем и благодатним деловањем Свете Тројице, које се у развојно-историјској перспективи пројављује кроз народну аутокефалну цркву, народну династију, народну културу и народну одбрану. У питању је најстарији вид предмодерног, духовног и широкогрудог родољубља чија је основа народна православна Црква.¹⁴ “Шта означава народна црква? Означава једну самосталну црквену организацију, са својом централном влашћу из народа и у народу; са народним свештенством, народним језиком и народним обичајним изразом своје вере. Насупрот таквој народној цркви стоји ненародна или интернационална црква, са централом

¹¹ Perović Latinka, reč na promociji knjige Olivera Milosavljević “U tradiciji nacionalizma” (Helsinki odbor za ljudska prava u Srbiji), Beograd, 2002.

¹² Јеротић Владета, *Вера и нација*, Арс Либри, Београд, 1998, стр. 103.

¹³ Грбић Јелена, “Светосавље – омен за нумен православља“, Саборност бр. 7/2013, Епархија пожаревачко-браничевска, Пожаревац, 2013, стр. 145, 148.

¹⁴ Детаљније код: Велимировић Николај, Национализам Светог Саве, Предавање на КНУ, 1935, <https://www.scribd.com/doc/30345462/Vladika-Nikolaj-Velimirovic-Nacionalizam-Svetog-Save>

изван народа, са свештенством одасвуда, са језиком туђим и са уједначеним, униформисаним, изразом своје вере. Шта је природније и корисније? Несумњиво народна црква. Она има своје оправдање у Јеванђељу. Сам Спаситељ је заповедио апостолима Својим: идите и научите све народе. Тим речима Он је признао народе као природне јединице Своје васељенске цркве. И кад је послао Духа Свог Светог на апостоле, апостоли су почели говорити разним језицима; не, дакле, само јеврејским, или латинским, или грчким, него језицима свију народа: Парћана и Миђана и Египћана и Римљана и Арапа и свих осталих. И кад су апостоли постављали старешине црквене у једном народу они су се трудили да их узимају из тог самог народа.... Народна црква изискује народну династију у држави. Кад су људи из самог народа духовне вође, онда и државне вође треба да су људи из самог народа. Паралела је овде и логична и у пракси неизбежна. Ујединивши народну цркву Свети Сава је почео уређивати народну државу. Најважнији његов акт у уређењу државе јесте утврђење народне династије. Он је крунисао Стевана за краља не за то што му је Стеван био брат него за то што је био православни Србин и уз то законити носилац државне власти.¹⁵ Светосавље никако није империјално, експанзионистичко или ускогрудо националистичко са овосветским, секуларним циљевима нити подстиче било какву мржњи према другим народима и расама: „Народна држава за Светога Саву значила је отаџбину, земљу отаца наших, у којој живи један и исти народ. Не иде народна држава докле мач може ићи, него мач сме ићи само до граница једне народне државе, то јест отаџбине. Ако се дозволи да се држава простре докле мач може досегнути, онда држава престаје бити народна, престаје бити отаџбином и постаје империјом. У том случају држава добија територијално али губи морално; добија у материјалним димензијама али губи у интезивности духовне и моралне снаге; јер постаје мешавином крви, језика и расположења, а таква мешавина производи страх, немир, себичност, грабеж, иосећање сталне несигурности. Од Светога Саве до Душана српски народ је имао народну државу. Душан се удаљио од Светосавског идеала, створио је империју, и тиме припремио пропаст отаџбине, то јест народној држави. Империја је и код нас упропастила отаџбину, народну државу, као што је био често случај у историји. Покорити или покорен бити подједнако је катастрофално за националну државу... Ви који сте ратовали у последњем Светском Рату ви можете дати лично сведочанство једног ретког призора, како су се наши војници понашали према војницима из Африке и Азије, према људима црне и жуте расе, које су Европљани довели на бојиште из својих колонија. Док су се сами Европљани туђили тих својих поданика, црнаца и жутокожаца, не хотећи с њима ни јести ни пити ни под истим шаторима боравити, дотле су наши војници с њима друговали, јели, пили, у болести обилазили их, у невољи помагали, на својим славама частили и гостили, разговарајући са њима прстима и рукама. Срби су на црнце гледали као на људе и понашали се према њима као према људима. Не може, дакле бити никаква оправдана приговора Свето-

¹⁵ Исто.

савском национализму, да је он узак и искључив.¹⁶ Национализам Савин је, дакле, јеванђеоски јер штити личност сваког човека а поштује народне посебности спречавајући да се оне изроде било у империјализам било у интернационализам. „По схватању Светог Саве живот је народни једна недељива целина како физички тако и духовно и морално. Отуда су и све гране народног живота и установе недељиве, спојене не механички једна уз другу него срасле једна с другом тако даживотни сокови струје из једне у другу.“¹⁷ Из ове перспективе Свети Сава је установио и српску просвету и српску културу: „Отац наше народне просвете Свети Сава је схватао просвету као знање и вежбање. Пре свега као знање врлина и вежбање у врлинама. Отуда је народна просвета у органској и нераскидљивој вези са народном црквом. Јер Црква је најбогатија ризница знања о врлинама и метода вежбања у врлинама. Школа није за то да да многа знања него да одучи омладину од злоупотребе знања. Јер није тако тешко стећи знање као не злоупотребити га. Знање се може стећи и ван школе. Но школа је вежбаоница у врлинама јаког карактера, вежбаоница у употреби стеченог знања, на добро своје и свога народа... Култура је спољашњи уметнички израз народног ума и осећања. Свети Сава је неуморан био у стројењу и стварању. И све што је он постројио и створио представља савршен уметнички израз: било да је то грађевина, као што су Хилендар и Жича, или народниобичај као прослављање крсне славе, или одабраност језика којим је он говорио и писао. По његовом примеру и надахнућу народ је српски успео да сазда своју савршену националну културу, то јест да да савршен својствен израз свога ума и срца у зидарији, у везу и тканини, у песми и причи, у резби и боји, у неисцрпној мудрости, у красоти обичаја и у отмености понашања.“¹⁸ Јустин Поповић (Свети Јустин Ћелијски) подробније је одредио светосавску филозофију живота насупрот суморним перспективама модерне секуларне цивилизације: „Свети Сава је први од Срба обрадио и разрадио у себи свето, еванђелско осећање света. У том осећању света, у тој философији света: Бог Логос је не само центар свих бића и твари него је и стваралачка и животворна и кохезивна и синтетичка и промислитељска сила у свима бићима и у свима тварима. Све зрачи Логосом, јер је све логосно и логично... А каква је култура светосавског Богочовека? На чему почива она? Она сва почива на личности Богочовека Христа. Бог је постао човек, да би човека уздигао до Бога. То је почетак и завршетак, између којих се креће православна, светосавска култура. Њена је девиза: Богочовек да буде у свему први, да буде све у свему. Не само Бог, нити само човек, већ Богочовек. Ту је оличено и остварено најприсније јединство Бога са човеком: ту нити се Бог потцењује на рачун човека, нити човек на рачун Бога...Почиње се од Богочовека, а завршава идеалним, интегралним, обогочовеченим човеком. У центру светова стоји Богочовек Христос; Он је осовина око које се крећу сви светови, горњи и доњи. Он је тајанствени центар душа, ка коме гравитирају све душе, гладне вечне Истине и Живота. Он је и програм и извор свих стваралачких сила светосавске културе. Ту Бог ради,

¹⁶ Исто,

¹⁷ Исто.

¹⁸ Исто.

човек сарађује; Бог ствара човеком, човек ствара Богом; ту се наставља божанско стваралаштво, и то наставља човеком. Ради тога човек износи из себе све што је божанско, ставља га у акцију, у стваралаштво, у живот.¹⁹

На трагу николајевско-јустиновског виђења Светосавља, Жарко Видовић, православни филозоф, истицао је да је српска нација заветна заједница. Њене је темеље поставио Свети Сава заветним одрицањем од царства земаљског (власти) зарад Царства Небескога (духовног живота у монаштву). „Тајна српске историје, живота народне заједнице у Цркви, јесте тајна Христа, Светог Саве, Светосавског Завета датог на Жичком сабору а потврђеног и Заветом Косовским. Ако су Срби народ заветни, онда то могу бити само зато што Србе као историјску заједницу није стварала и у историји одржавала држава, него Црква.“²⁰ Видовић, другим поводом, додаје: „У светосавском схватању заједнице људска заједница је могућа само као духовна: само у њој је изражена и поштована тежња да сама личност буде схваћена као суштина човека. Али та заједница је надсветовна (трансценентална). О њој Свети Сава говори на два сабора српске господе (световне и духовне) у Жичи и Студеници. Та заједница ће касније бити позната као Небеско Царство Косовског завета, заветна заједница: независна о световној судбини народа и његове државе, јер њени темељи су у поезији, мистерији и Литиургији, а не у државним законима и установама.“²¹ Следећи Видовића, Матеј Арсенијевић закључује: „Свети Сава је Завет Србов са Богом утемељио на православљу, на правој вери и аутокефалној црквености као основи србског заветног идентитета. Он није поистоветио нацију са вером, већ је нацију засновао на вери, светитељски, есхатолошки, небеско-србски засновавши србску историју. Косовски, Србски Завет је, пре свега, светосавски, али он је и светосимеоновски, и светолазаревски и светостефановски: он је и права вера и права држава, и Отаџбина, и Слово Љубве. Завет је, дакле, синтеза и симфонија Светосавља (праве вере, праве црквености) и светосимеоновства (правности, православне државности), светолазарства (отачаствености, народности) и светостефановства (словољубивог стваралаштва), синтеза овозглавања у искуству црквено-народног сабора и саборности.“²²

Иако је овако одређено православље српског искуства постојало и развијало се од времена Светог Саве преко целог средњег и новог века до данашњих дана, сам термин „Светосавље“ није постојао све до раних тридесетих година 20. века и још увек је под знаком питања ко га је први употребио. „Прво ће настати сложени придев светосавски, да би тек десетак година пре Другог светског рата настала кованица светосавље, „која је грађена по узору на именицу православље“ (Енциклопедија православља, 2002, стр. 1712). Светосавље као појам и духовно усмерење настаје у међуратној Краљевини, у оквиру хри-

¹⁹ Поповић Јустин, *Светосавље као филозофија живота*, Манастир Ћелије, Ваљево, 1993, <https://www.scribd.com/doc/8973699/SVETOSAVLJE-Kao-Filozofija-Zivota-Avva-Justin-Popovic>

²⁰ Видовић Жарко, *Историја и вера*, Светигора, Цетиње, 2008, стр. 43.

²¹ Видовић Жарко, *Суочење православља са Европом*, Светигора, Цетиње, 1997, стр. 21.

²² Арсенијевић Матеј, „Завет – пут србског богословља“, предговор за Видовић Жарко, *Суочење православља са Европом*, Светигора, Цетиње, 1997, стр. 12.

стоцентричне културе коју је актуализовала српска богословска и световна интелигенција, као алтернативу нововековној материјалистичкој цивилизацији, али и свим другим претхришћанским и постхришћанским атеистичким усмерењима. Светосавље као покрет је трагао за живим историјским предањем српског народа и његовом применом у свим сферама модерног живота, али и „за његовим универзалним значењем, кроз поистовећивање са Црквом као богочовечанском саборном реалношћу“ (Енциклопедија православља, 2002 стр. 1712). У успостављању светосавља истакли су се, између осталих: др Иринеј Ђорђевић, др Димитрије Најдановић, др Ђоко Слијепчевић, др Милутин Деврња, свети владика Николај (Велимировић) и архимандрит др Јустин Поповић (свети Јустин Нови)...Управо, настојање заговорника светосавља је било да унапреде богословску и религиозно-филозофску мисао и да, у једној свеопштој духовној кризи, прокрче пут до трајних православних основа српског народног бића. Насупрот идеји о револуционарном преображају друштва, заступници светосавља су у светачкој личности Светог Саве, као темељу српске историје и културе, и у српском православљу, нашли поуздан основ духовног препорода тадашњег српског друштва.²³ Међуратна реактуализација православља међу Србима једнако је тежила да утврди шта су све специфичности историјског наслеђа у православљу српског стила и кова, да упути на неопходност повратка његовом становишту као основи за духовно-морални и свеопшти препород тадашњег друштва као и да се на исправан начин одреде према свим модерним идеолошким стремљењима тога доба и њиховим доктринарним циљевима и обећањима те да се одупре богоудступништву и његовим друштвеним учинцима. Заједничко свим оним који су појмом Светосавље и његовом савременом реконцептуализацијом отворили богословске и духовно историјске хоризонте међуратне краљевине Југославије било је чврсто убеђење како је оно врховно животворно начело српског народа којим он опстаје, траје и добра дела ствара кроз историју, тачније – да живећи Светосавље српски народ чува своју верски и народни идентитет. „Светосавље није нова религија, него филозофија духовног живота у српским условима: историјским, психолошким, културним...где се не бришу те особине, него, препорођене и осмишљене, чувају се као знак препознавања и вид идентитета...“ (Енциклопедија православља, 2002, стр. 1712) Отуда, светосавље представља само аутентични српски национални доживљај православља, без икаквих одступања од његовог догматског учења (Велимировић, 2009, стр. 120). Оно је „православно хришћанство српског стила и искуства“ (Поповић, 1961, стр. 11). Дакле, између српског православља и православља као целине, односно православља других православних народа, не постоје ни догматске нити обредне разлике, јер су и догматско учење и стара православна црквена традиција исти код свих православних народа. Особеност српског православља почива на националном доживљају православља и на синтези између народног духа и учења Цркве.²⁴

²³ Грбић Јелена, „Светосавље – омен за нумен православља“, Саборност бр. 7/2013, Епархија пожаревачко-браничевска, Пожаревац, 2013, стр. 148.

²⁴ Исто. стр. 151.

Историјски пут Светосавља

Величину значаја ауткефалне Цркве за српски народ тешко је превидети, али и у потпуним размерама разумети: без ње српски народ никада не би постао такав какав је, нити би имао улогу и значај кога је имао и кога има у историји. Једно је сигурно: народна црквеност, до краја извојевана делом Светог Саве, створила је од Срба нацију која није настала као већина других модерних европских нација, утицајем државе и владалачке воље за моћи, већ као резултат благодатног живљења у Цркви која је неговала његове особености.

Од времена самих почетака своје хришћанизације, српски народ је имао тежњу која се временом искристалисала и отелотворила у делу Светог Саве – у аутокефалној народној цркви. Од првих сусрета Срба на Балкану са хришћанством (Константин Порфирогенит први талас хришћанизације Срба везује за 7. век у време владавине Цара Ираклија, када су, вероватно, биле крштене само неке племенске вође и појединци) које је на овом простору имало развијену црквену организацију, може се назрети њихова жеља да хришћанству приступе као самостални и и посебни, а не потчињени, другоразредни „новообраћеници“ приморани да се повинују туђим властима и туђим искуствима као јединим правоваљаним. Када из Паноније и Македоније у 9. веку Срби приме кирило-методијевско наслеђе на њиховом народом језику, овај тежња постаће све и уобличенија и јаснија. Идентична ствар је видљива и код Бугара који у ово време стварају једну моћну словенску државу на Балкану у чије су делове била укључена и многа српска племена и племенски савези. Бугарски владар Борис био је први који на хришћанство није гледао као на веру непријатеља - византијских завојевача који кроз њу желе да подјарме Словене, већ као средство народног и државног напретка. „Међутим, према византијској теократској идеологији, која је у нераскидиво јединство повезала Цркву и Царство, крштавање је значило управо укључивање у Царство, улазак у византијски свет, претило је, другим речима, да у њему „раствори“ младу бугарску државност. Зато се основна линија целокупне црквене политике Бориса и његових наследника сводила на следеће: по сваку цену добити своју независну и аутокефалну цркву, која би у Бугарској могла да представља исту „религиозну санкцију“, исти извор светости и чак, апсолутизације државе, каква је у Византији била Цариградска Црква.“²⁵ У овом последњем лежала је теократска заблуда, цезаро-папистичка грешка коју су Бугари преузели од Византије, смерајући да, стварајући своју хришћанску теократију копирају ону у Цариграду и временом заузму њено место. Свети Сава није поновио њихову грешку. Наиме, византијска цезаро-папистичка теократија не само да је користила православно хришћанство као инструмент своје спољње политике, према паганима и ново-крштеним народима како би их на сваки начин потчинио, већ је често то исто радила, упркос теоријског прокламовања „симфоније“ између Царства и Цркве, то јест сарадње и блискости али одељености једне од друге услед суштин-

²⁵ Шмеман Александар, *Историјски пут православља*, Митрополија Цетињска, Цетиње, 1994, стр. 300.

ски другачијег одређења и усмерења Цркве у свету, и са самом Црквом у Византији. Историја позне Византије показује да је, што је ова тенденција стављања Цркве у службу царске теократије била израженија, сама Црква је бивала све безначајнија у испуњавању свог истинског јеванђеоског позива. „После истакнутих патријараха иконоборачке епохе – Германа, Тарасија, Никифора, Методија долазе не мање значајни – Игнатије, Фотије, Николај Мистик (који је победио цара Лава VI Мудрог у питању о четвртом браку). Још у 11. веку ми наилазимо на такве „кнезове Цркве“ као што су Михаил Керуларије (под којим је прекинуто општење Византије са Римом) и Ксифилин.... Али, после 1081. године – године ступања на престо Алексија Комнина, патријарси као да се неприметно повлаче. У византијским хроникама о њима налазимо сасвим оскудна обавештења, на основу којих можемо да утврдимо њихова имена, главне „активности“, године увођења у трон и смрти... Важно је истаћи да се ова жалосна слабост никако не може објаснити искључиво насиљем државе на Црквом, премоћношћу, да тако кажемо, физичке силе, као у почетку „константиновског савеза“. То је била унутрашња, органска слабост самих представника Цркве, онај њихов двојни положај који их је учинио не само жртвама, но и виновцима сопствене судбине...Трагедија Византијске Цркве се баш у томе састојала што је она постала само Византијска Црква, што се стопила са Царством не толико „административно“, колико, пре свега, психолошки – у властима саосећању...Византијски јерарси (као, касније, и руски) просто су били неспособни да изађу из ових категорија свештеног Царства и да то Царство вреднују полазећи од животворне слободе Јеванђеља.“²⁶

У вековима док Царство није изгубило сваку своју историјску улогу, Срби су стасавали као хришћанизовани историјски народ између његовог цезаропапистичког и папо-цезаристичког вида: српска племена на западу и приморју претежније су прихватала латинску верзију хришћанства из Сплитске и Барске надбискупије, док су остали крајеви били изложени грчкој верзији православља. Већ у време кнеза Мутимира (851-891) ничу прве православне епархије међу Србима, док се у исто време шири ћилиловски-методијевско мисионарство на словенском језику. Великом византијском реконквистом Балканског полуострва коју је завршио Василије II уништењем Самуиловог царства и делимичним или потпуним потчињавањем већине српских раносредњовековних држава (Рашке, Зете), дефинитивно хришћанизовани Срби бивају потчињени било грчким било латинским црквеним властима. Све до Светог Саве и стицања аутокефалије Срби исповедају своје хришћанство под више туђинских црквених средиште: Сирмијумске митрополије, Салонске архиепископије, Јустинијане Приме, Аквилејске патријаштије и, по Србе најважније, Охридске архиепископије која је имала три епархије (Рашку, Липљанску и Призренску) којима су управљале грчке владике.

Почетком 13. века почела је потпуно нова историјска епоха у развоју хришћанства, она која ће одвести у раздобље помесних националних цркава. У конфузним геополитичким приликама након 1204. године када је под ударима

²⁶ Исто, стр. 263-264.

крсташа пропало Византијско царство а његови балкански поседи подељени међу латинским властелинима, уз васкрсење Бугарског царства и нестабилност у раној немањихкој Србији услед грађанског рата око престола и стране (Угарске) војне интервенције на једној страни, до краја су сазрели услови за потпуну српску државну и црквену самосталност. Прво је готово у целости извео још Стефан Немања, да би својим крунисањем (кроз кокетирање са Римом и папом Ииокентијем III) заокруживање државне самосталности завршио Стефан Првовечани. „Оријентација се затим мења, очигледно под утицајем млађег брата Стефановог атонског монаха Саве... Ускоро Сава одлази у Никеју, куда је, после разарања Цариграда, била пренета престоница Византијске Империје. У то време Византијци траже себи савезнике против латинских завојевача и за њих је веома важно да не допусте прелазак Словена на латинску страну. Зато они пристају и на аутокефалност Српске цркве и на постаљање Саве за првог Архиепископа. Пошто се вратио у Србију, Сава организује у манастиру Жича центар Цркве. Он дели земљу на епархије, посећује за епископе (рукополаже) своје ученике. Затим свечано проглашава „обнову“ хришћанства у Србији. У Жичи се тим поводом сазива црквено-народни сабор, служи посебна служба, после које архиепископ, у име целог народа, свечано исповеда веру, проклињући све јереси. И на крај, последњи чин, логички завршетак свега претходног: 1221. године Сава поново крунише свог брата Стефана Првовенчаног.²⁷ Оснивају се нове епископије са центрима у манастирима широм српске државе (Хвосно, Полимље, простор Западне Мораве, Топлица, Стон, Превлака). Оснивању и развоју аутокефалне српске цркве оштро али безуспешно се супроставио охридски архиепископ Димитрије Хомјатин. „Свети Сава је, у складу са канонима, националну Српску цркву поделио по географским целинама. Особита пажња при томе је обраћена на крајеве који су били верски заостали или су били под утицајем римокатоличке пропаганде. Осим тога, он је обратио пажњу и на национални карактер наше Цркве. У Призрену је пре његовог доласка био епископ Грк кога је поставио Охридски архиепископ, па га је Свети Сава приморао да поднесе оставку и на његово место је поставио епископа Србина. Поред старих епископија у Расу, Призрену и Липљану, основане су још две на Приморју – Хумска са седиштем у манастиру Пресвете Богородице на Стону и Зетска са седиштем у манастиру Светог Архангела Михаила на Превлаци код Котора, као и шест епископија у унутрашњости Србије (Жичка, Хвостанска, Будимљанска, Дабарска, Моравичка и Топличка). За епископе нових епархија Свети Сава је поставио своје ученике монахе – аскете Хиландарце и предао им аутентичан препис свих црквених књига, одредивши да се преписи по епархијама могу вршити само из тих аутентичних примерака. Епархије су биле подељене на протопопијате, чија је дужност биланепосредно просвећивање народа, крштавање и венчавање. На тај начин се преко јачања Цркве и сакрализованости породице јачала исакрализовала сама држава/.../ То је и време одржавања црквеног сабора у Жичи на коме је Свети Сава још једном утврдио основе праве вере, проклевши све јереси. Сва епископска седишта

²⁷ Исто, стр- 307-308.

постављена су у манастирима, местима молитве и поста и духовним тврђавама, која су тако и просторно, дакле геополитички, одређивала српску нацију.²⁸

Практично цео верни народ, клир и припадници владајуће династије Немањића радиће на јачању црквене организације, подизању манастира и њиховог обдаривања током наредних век и по. „Период Архиепископије Српске цркве траје од 1219. до 1346. године. На трону Светог Саве променило се дванаест архиепископа у време најпознатијих наших краљева из династије Немањића. Седиште Цркве је најпре било у манастиру Жичи, а убрзо је, 1253. године, због опасности од Татара и Кумана пренето у метох манастира Жиче, у Пећ, на улазу у Руговску клисуру, на безбедније и сигурније место. Сви архиепископи на челу наше Цркве били су искусни духовници и монаси, који су пре тога боравили као игумани у манастиру Хиландару или Студеници.²⁹ Са одступањем од светосавских идеала – народне државе, њеним претварањем у Српско Царство за владавине Стефана Душана (и последичним подизањем српске Цркве у ранг патријаршије) долази до раздора са Цариградском патријаршијом. Она се завршава анатемом и одлучењем Душановим, патријарховим и целог народа. Раскол је трајао све до 1375. када Турци у великој мери успевају да овладају важним деловима Балканског полуострва и да запрете његовим целим заузећем. Потом наступају тешка времена за Српску Цркву. Државно тежиште је под Лазаром и његовим сином деспотом Стефаном умерено на север, као поморављу и Подунављу, па се на исти начин померају и црквени центри, као и сами манастири. Са постепеним уништењем српске средњовековне државе и њеним покоравањем од стране Османлија, тешке штете трпи и црквена организација чије се целокупно подручје до краја 15. века (тачније 1496) нашло под турском влашћу. У условима ропства Црква дели судбину целокупног народа, према коме Османлије имају однос као према (како то прописује Куран) зимијама (народима књиге), својеврсним поданицима другог реда. Конкретну политику према хришћанима и њиховим црквеним јерерхијама Османлије формирају на основу опротунистички процена и интересних пројекција. Са нестанком хришћанских држава на Балкану, Османлије остављају верску самоуправу њиховим црквама, чак и повећавају њихову улогу као поглавара и народних вођа – етнарха који за рачун Османског царства прикупљају харач за централне власти и посредују између ње и сопственог народа. У оваквим околностима, Цариградска патријаршија испрва најбоље користи своју улогу, будући најближа центру Османске власти да поново прошири своју јурисдикцију над до недавно аутокефалним православним црквама и њиховим верницима. Уз сагласност Османлија, грчки епископи из Охридске архиепископије почињу све више да потискују српску јерархију и шире свој власт над многим епархијама српске цркве. „Одмах после пада деспотовине којом је владала династија Бранковића, већ крајем 15. века, грчка Охридска архиепис-

²⁸ Познановић Жељко, *Српска идеја*, Београд, Слободна књига, 1999, стр. 102-103.

²⁹ Поповић Радомир, *Кратак преглед српске Цркве кроз историју*,

http://www.spc.rs/sr/kratak_pregled_srpske_crkve_kroz_istoriju_protojerej_dr_radomir_popovic приступљено 01.03.2019.

копија, уз помоћ турске власти, ради на одузимању аутокефалности Србске Цркве. Србски митрополит смедеревски Павле се, двадесетих година 16. века, са епископима Србима супротставља овом разарању националне Цркве, због чега га охридски архиепископ Прохор на помесном сабору своје архиепископије, 1532, изопштава као „непослушног”. Митрополит Павле поткупи Турке да ухапсе Прохора и привремено обнови србску аутокефалију, да би јула 1541 Охридски архиепископ, удружен са цариградским патријархом, успео да од султана издејствује укидање наше црквене независности и припајањесвих србских епархија Охриду. На митрополита Павла је бачена анатема, тако да он мора да бежи у Русију и Влашку, чији га војвода Јован Радул назива „човеком исправним и верним”, дајући му правода скупља милостињу за србске манастире.³⁰

Ситуација се из корена преокренула када уз турску сагласност долази до обнове Пећке патријаршије. „Кључну улогу у том послу одиграо је велики везир Мехмед (Мухамед) Соколовић, потурчени Србин из села Соколовића код Вишеграда, васпитаник манастира Милешеве, који је у познатом "данку у крви" као дете одведен у Турску и тамо примио ислам. Напредовао је у служби као потурчењак и постао велики везир (први министар). Његовом помоћи Патријаршија је обновљена 1557. године, а први патријарх сада обновљене патријаршије постао је његов брат Макарије Соколовић (1557-1571). За Србе и њихову Цркву то је велики догађај. Пећка патријаршија је сада духовно објединила све српске етничке просторе, па чак и шире (делови Бугарске и Угарске). Обновљене су и основане нове епархије којима су обухваћени и расељени Срби: Требињска у манастиру Тврдошу, Пожешка у Славонији, Марчанска, Јенопољска, Вршачка, Будимска, пре тога Сремска... Било је укупно око 40 епархија на широком простору од Будима до реке Дрима у Албанији и од западне Бугарске до Јадранског мора. Положај хришћанске цркве сада је био лакши. Дозвољена је обнова и изградња нових цркава и манастира. Подигнута је из темеља пећка припрата и потом живописана. Живописана је грачаничка припрата, изграђени су овчарско-кабларски манастири. Положај српског патријарха био је сличан положају цариградског патријарха у Фанару. Он је постао "милетбаша" (вођа народа, етнарх) са великим и световним овлашћењима према хришћанским поданицима. Предлагао је на Порти избор митрополита и епископа, пресуђивао је спорове међу свештеницима, убирао порез од народа за годишњи данак султану, решавао брачне спорове у хришћанским породицама, имао право наслеђа код оних који умру без законитих наследника (право кадуцитета).³¹ Овакво стање потрајаће до друге половине 18. века, када ће фанариоте у Цариграду испословати код султара укидање Пећке патријаршије. Након пребега српских патријарха на преко Саве и Дунава на Север, у Хабзбуршко царство након неуспелих устанака против Турака на крају 17. и почетком

³⁰ Димитријевић Владимир, *Између Вашингтона и Ватикана – Светосавска Црква на распећу историје*, Лио, Горњи Милановац, 2012, стр. 12.

³¹ Поповић Радомир, *Кратак преглед српске Цркве кроз историју*, http://www.spc.rs/sr/kratak_pregled_srpske_crkve_kroz_istoriju_protojerej_dr_radomir_popovic приступљено 01.03.2019.

18. века, грчки црквени великодостојник полако почињу да овладавају јерхархијом Пећке патријаршије, да би последњи пећки патријарх Грк Калиник II (који је отерапо са престола претходног патријарха Василија Бркића), затражио њено укидање у чему га је подржао грчки део епископата. „Патријарх Василије нашао је прибежиште у Црној Гори, код владике Саве Петровића, који у једном извештају из 1776. године пише са којих епархија су отерани Срби архијереји (Самоковска, Штипска, Скопска, Новопазарска, Нишка, Ужичка, Београдска, Босанска и Херцеговачка). Деветорица епископа су покушавала да ову пропаст спрече, али Турци и фанариоти су испунили оно што су наумили. Ипак, свестсветосавског завета чувала је српска Црна Гора, којом управљају митрополити из рода Петровића; они не признају власт Цариграда, као ни Патријаршија у Сремским Карловцима.“³²

Након укидања Пећке патријаршије, сплетом историјских околности постојало је седам самосталних или страним црквама подложним црквених области у којима су живели Срби: Карловачка митрополија са седам епархија (која је обухватала Србе северно од Саве и Дунава који су уживали верско-културну аутономију даривану од Беча након Велике сеобе Срба под Чарнојевићима); Црногорска митрополија (са три епархије) која је имала фактичку самосталност и која је, ослањајући се на Русију, представљала заметак црногорске државе на просторима које Турци никада нису у потпуности покорили; Српска Црква у Далмацији и Боки которској (са две епархије) која је, након самосталног постојања, прво 1828. године дошла под јурисдикцију Карловачке митрополије, а од 1867 (након Аустро-Угарске нагодбе) и под јурисдикцију румунско-русинске Буковине која је трајала до 1918. године; црква у Босни и Херцеговини која је била под управом Цариградске патријаршије која је српском становништву наметала фанариотске владике; Београдска архиепископија (са пет епархија) која се одвојила од Цариграда 1831. у време када је Србија постала вазална, самоуправна кнежевина, а која је своју пуну независност добила тек 1979. године након што је кнежевина Србија постала самостална и међународно призната држава; Стара Србија и Македонија (са шест епархија) која је била под јурисдикцијом Цариградске патријаршије, мада су неки њени делови, након ослобођења и присаједињења Србији придужили Београдској митрополији; и српска Црква у САД која је настала крајем 19. века са изградњом првих храмова од стране српских емиграната на америчком тлу које су испрва биле под влашћу тамошњих руских епископа. Током друге деценије 20. века од њих настале српске епархије (прва је била у Чикагу) које су биле потчињене патријарху у Београду и које 1926. добијају ранг епископије.

После Првог светског рата 1918 и уједињења Јужних Словена у краљевину СХС стекли су се, након више од једног и по века, услови обнављање Пећке патријаршије. Српска народна династија Карађорђевића подржала је ову иницијативу, а Цариградска патријаршије је својим „Томосом“ одобрила обнову и обједињавање светосавске српске аутокефалне Цркве. Након Архијереј-

³² Димитријевић Владимир, *Између Вашингтона и Ватикана – Светосавска Црква на распећу историје*, Лио, Горњи Милановац, 2012, стр. 16.

ског сабора у Сремским Карловима (30. августа / 12. септембра 1920) Српска православна црква је подигнута на степен патријаршије која, у неизмењеном канонском поретку, траје до данашњих дана.

Период између два светска рата био је истовремено обнове и јачања, али и неспоразума са световним властима и богоодступништвом једног дела народа у модерним условима живљења. Управо у том периоду долази до реконцептуализације православља српског искуства и стила и формулације „Светосавља“ као појма који позива на верску обнову изворног, српског народног православља насупрот искушењима које је доносила тадашња епоха. „У време патријарха Варнаве (Росића) (1930-1937) донет је Црквени устав (1932). Основане су Загребачка и Мукачевско-прјашевска епархија. Између 1931. и 1947. Српска црква је имала 27 епархија и викаријат у Скадру. Црквени живот је покренут у свим областима. Подигнута је данашња зграда Патријаршије у Београду, као и манастир Ваведење у Београду и многи храмови. Започет је и храм Светог Саве у Београду (1935). Патријарх Варнава се одлучно успротивио великим привилегијама римокатоличке цркве у Југославији (конкордатска криза), које су ишле на штету православних и осталих вероисповести. Преминуо је изненада ноћу 23-24. јуна 1937. године у време изгласавања Конкордата у Народној скупштини. Свети архијерејски синод је такође био против владиног предлога. Касније је влада повукла Конкордат. Патријарх Гаврило (Дожић) [1938-1950] саградио је Патријаршијску библиотеку у Сремским Карловцима и зграду интерната за студенте теологије на Карабурми у Београду. Убрзо је избио Други светски рат. Патријарх и Синод су били против приступања Тројном пакту. У току овога рата (1941-1945) убијени су: митрополит дабробосански Петар, епископ бањалучки Платон, епископ горњокарловачки Сава, чешкоморавски Горазд. Убијено је 515 свештеника, монаха и вероучитеља. Године 1942. мошти св. кнеза Лазара и других светитеља пренете су из фрушко-горских манастира у Београд. Патријарх Гаврило је био заробљен, најпре у манастиру Раковици, Војловици, а затим у логору Дахау у Немачкој. За све време рата, до повратка, замењивао га је Свети синод са скопским митрополитом Јосифом (Цвијовићем) на челу.“³³

У послератном периоду комунистичко-атеистичке власти изложиле су СПЦ политичким прогонима, негативној пропаганди и сталним притисцима, гурајући је на маргину друштва. Отпадништво од вере и црквеног живота у оваквим условима попримило је у народу масовне размере. Не само да Црква ускраћена за накнаду за претрпљену ратну штету, већ јој је одузета значајна имовина (око 70.000 хектара земље и 1.180 зграда). Иза законског пуног раздвајања државе и Цркве лежале су намере атеистичких власти да у потпуности контролишу црквену јерархију, сузбијајући њена светосавска обележа кроз фаворизовање кооперативних конформиста међу свештенством или подстичући расколничка деловања (раскол епархија на југу земље и стварање ткз.

³³ Поповић Радомир, Кратак преглед српске Цркве кроз историју, http://www.spc.rs/sr/kratak_pregled_srpske_crkve_kroz_istoriju_protojerej_dr_radomir_popovic приступљено 01.03.2019.

Македонске православне цркве и раскол у Америци (кога је изазвао епископ Дионисије). Током дугих деценија комунистичке власти у Југославији, притисак је временом ипак почео да опада, па је под патријархом Германом обновљен рад богословија, формиране су нове епархије у земљи и дијаспори, основани су нови црквени листови...

Са пропашћу СФРЈ и комунистичког система у њој долази до масовног повратка вере у народу и наглог пораста угледа Цркве. Под мудрог пастирском палицом патријарха Павла (Стојчевића), српска Црква остала је верна светосавским идеалима у тешким временим распада земље и серије грађанских ратова који су уследили. Упркос разарањима многих епархија и изгона становништва, српска Црква је остала једини интегративни фактор целокупног српског народа како на просторима бивше Југославије тако и дијаспоре. У најтежим околностима превазиђен је црквени раскол у Америци (1992), основан је читав низ нових епархија (Британско-скандинавске, Средњоевропске, Милешевске, Бихаћко-петровачке, Осјечко-пољске и Западноевропске), веронаука је као факултативни предмет почетком 21. века враћена у српске школе а Богословски факултет враћен у околине Београдског универзитета.

Светосавље пред савременим искушењима

Савремене прилике у којој делује СПЦ на први поглед делују стабилно: српска Црква данас има преко 3500 парохија, преко 200 манастира, око 2000 свештеника, 230 монаха и 1000 монахиња, шест богословија, два богословска факултета (Београд и Либертвил) један институт, Академију за уметност и конзервацију као и Духовну академију (у Србињу). Иако је она једина српска организација која је преживела распад земље и очувала своје уређење (29 епархија) на свим просторима где Срби живе, светосавски идеали српске Цркве налазе се пред сталним искушењима: паства у многим епархијама ван републике Србије је опустела и налази се под сталном, мање или више вешто прикривеном репресијом режима новостворених пост-југословенских држава која теже стварању нових раскола, отпадништва и конверзије која креће од верске а претвара се у етно-национални инжењеринг. Западне велике силе или директно подржавају или се праве да не примећују овакве активности којим се крше елементарна верска и национална права Срба у окружењу. Најгора је ситуација на простору Косова и Метохије, које већ пуне две деценије после бомбардовања НАТО пакта под међународном управом, а где су преостали Срби сатерани у гета, док је спаљено и порушено 80 манастира и цркава. Поврх свега, самопрокламована албанска држава смера да преотме од српске Цркве неке њених од најважнијих средњовековних грађевина, прогласи их за културно наслеђе Косова и претвори их у пуке културне споменике које би после могла да својата као своје. Македонски раскол још увек траје, а слични проблеми су започети у Црној Гори. Тамошњи режим, градећи свој синтетички национални идентитет на негирању српског и светосавског наслеђа Црне Горе, спроводи систематску дискриминацију Срба и директно потпомаже пројект стварања

квази-црквене организације под именом Црногорска православна црква (коју чине неколико рашчињених свештеника и мањи број неправославних, тј. неверујућих становника Црне Горе) која смера да узурпира тамошње црквене поседе. Режим у Подгорици све чешће и ревносније шиканира тамошњу митрополију Црногорско-приморску, мислећи да ће репресивним мерама и историјским фалсификатима довршити етно-политички инжињеринг и трајно одвојити Црну Гору и њене житеље од (претходно оклеветаног) светосавског српства.³⁴ Слични пројект стварања тз. „Хрватске православне цркве“ као инструмента верско-националне конверзије преосталих Срба на простору данашње Хрватске такође је на делу.³⁵ Осим тога, јављају се и тужне ситуације да поједине суседне аутокефалне православне Цркве почињу да претендују на вернике СПЦ те да покушавају да шире своју надлежност, оснивају парохије на простору СПЦ супротно канонима (деловање Румунске православне цркве у североисточној Србији према влашком становништву, деловање расколничке струје Бугарске православне цркве у југоисточној Србији и шопско-торлачком простору) итд.³⁶

Једнако опасни, па и опаснији, су негативни унутрашњи процеси у српском народу и његовој Цркви који дубински угрожавају њен светосавски карактер. Последице полувековног комунизма и богоотпадничтва још нису зацељене и превезиђене: након првих таласа повратка религиозности (углавном помодих и схваћених обичајно, као део националног фолклора) број пораста верника у пуном смислу те речи је заустављен и стабилизван на једну снажну мањину унутар укупног становништва. Преостали, већи део становништва и даље се према својој вери односи немарно, површно и обичајно, тек ретко упражњавајући верске обреде за највеће црквене празнике, а без стварног учешћа у литургијском животу. Њихов афирмативан однос према Светосављу и црквеном животу условљен је национално-политичким одређењем које на само Светосавље такође гледа површно и у доброј мери погрешно. Из оваквог односа рађају се политичке идеологизације светосавља као намерни и ненамерни видови њене злоупотребе зарад политичких циљева, који су често праћени и фантазмагоричним историјским умишљањима. Ипак, и код ових националних а верско запуштених Срба на базичном нивоу опстају основна светосавска убеђења о неопходности народне цркве, државе, културе и одбране које се, додуше, испољавају готово инстинктивно и неартикулисано, често помешано са идеолошко-политичким небулозним ставовима. „Политичка идеологизација светосавља представља и најчешћи облик његове деструктивне митологизације. Њени поборници истичу да је циљ Светог Саве превасходно био да национално освести и политички осамостали српски народ. Његово богословље они сагледавају као настојање да се земаљски циљеви прикрију уз помоћ високопарне црквене реторике. На крају, спајање светосавских вредности са старосрпским и старословенским паганским наслеђем у уметничким делима може

³⁴ Видети Раковић Александар, *Срби и религијски интервенционизам 1991-2015*, Хришћански културни центар др Радован Биговић, Београд, 2015, стр. 47-109.

³⁵ Исто. 15-46.

³⁶ Исто. 153-318.

да буде оправдано као покушај да се сагледа целина народног духа, међутим, пренето на теоријску, односно квазитеоријску раван, оно представља фалсификат светосавља.³⁷ Са друге стране, непросвећени и нецрквени део српског становиштва (али и припадника мањина у Србији) систематски је изложен антицрквеној пропаганди. Она слика Светосавље и уопште православље у крајње негативном светлу као мрачну, „реакционарну“ и клеро-фашистичку оријентацију која спутава сваку индивидуалности и њен слободни избор, која је извор великосрпског шовинизма са реваншистичким претензијама што стварају нове сукобе са суседним народима и државама. Други, суптилнији приступ дисквалификовања Светосавља иде као оном делу становништва које гаје верска осећања али су национално-политички неизграђени и амбиваленти. Зато им се, преко квази-религијских стручњака или пропагандне других верских организација, сугерише како Светосавље представља етнофилетистичко одступање од хришћанства и његову милитантно-националистичку злоупотребу, насупрот коме се слика својеврсно „ружичасто“ аисторијско и анационално (у ствари - ненародни и беживотно) „хришћанство“ које иза својих екуменских идеала служи идеологији савременог глобализма и политичкој корентности. Овака медијска харанга још више збуњује и мути трезвено сагледавање правих димензија Светосавља и његових садашњих позиција те домета у савременом свету. На крају, ту су и застрахења унутар самог свештенства које неретко, личним гресима одсутна од светосавског пута и подлеже искушењима среброљубља, сујете и стомакоугађања. Лош пример који дају својим верницима и изговор неверујућима да због њих на лош начин сагледавају целу Цркву нема оправдања. Осим тога, ту су и опасности клерикализације, то јест претварања црквеног клира у ненародну елиту склону да се уздиже над паством због свог ексклузивног, господарског чинодејствујућег положаја, а које је по правилу склоно страним новотаријама, захтевима за „литругијском реформом“ и екуменизмом схваћеном као пут који од дијалога са иноверницима постепено али сигурно прелази у напуштање вере отаца Цркве установљене Васељенским саборима. Посебну опасност представља савремена фанариотска активност Цариградске патријаршије која се, зарад голог опстанка (у неосманској Турској) и обећаног престижа у православном свету претворила у пуки инструмент атлантистичке геополитике (НАТО и САД). Она се неканонски меша у постојеће црквене расколе (пре свих на простору Украјине, али и на другим просторима) представљајући се као врховни арбитар, при томе не поштујући раније успостаљен канонски проредак и стечену аутокефалност.³⁸ Једном речју, Цариградска патријаршија се понаша, све више и све отвореније, у папоцезаристичком кључу. Ту, будући на вековну негативно искуство Светосавља са фанариотима и њихов жељом за потчињавањем помесних црква те чињеницу да је српска Црква под сталним расколничким ударима, лежи велика

³⁷ Грбић Јелена, „Светосавље – омен за нумен православља“, Саборност бр. 7/2013, Епархија пожаревачко-браничевска, Пожаревац, 2013, стр. 152.

³⁸ Видети интервју владике Бачког др Иринеја Буловића, „Несаломив је дух српског народа“, Печат бр. 551, 28.12.2018, <http://www.pecat.co.rs/2018/12/episkop-backi-irinej-bulovic-nesalomiv-jeduh-srpskog-naroda/> приступљено 02.03.2019.

опасност по очување јединства и аутокефалије Српске православне цркве коју нам је извојевао Свети Сава и кроз коју она траје већ пуних осам векова.

Литература:

1. Arsenijević Matej, „Zavet – put srbskog bogoslovlja“, predgovor za Vidović Žarko, *Suočenje pravoslavlja sa Evropom*, Svetigora, Cetinje, 1997
2. Velimirović Nikolaj, Nacionalizam Svetog Save, Predavanje na KNU, 1935, <https://www.scribd.com/doc/30345462/Vladika-Nikolaj-Velimirovic-Nacionalizam-Svetog-Save>
3. Vidović Žarko, *Istorija i vera*, Svetigora, Cetinje, 2008
4. Vidović Žarko, *Suočenje pravoslavlja sa Evropom*, Svetigora, Cetinje, 1997
5. vladika Bački dr Irineja Bulovića, „Nesalomiv je duh srpskog naroda“, Pečat br. 551, 28.12.2018, <http://www.pecat.co.rs/2018/12/episkop-backi-irinej-bulovic-nesalomiv-je-duh-srpskog-naroda/>
6. Grbić Jelena, „Svetosavlje – omen za numen pravoslavlja“, Sabornost br. 7/2013, Eparhija požarevačko-braničevska, Požarevac, 2013
7. Dimitrijević Vladimir, *Između Vašingtona i Vatikana – Svetosavska Crkva na raspeću istorije*, Lio, Gornji Milanovac, 2012
8. Jevtić Atanasije. *Bogoslovlje Svetog Save*, Sveti Simeon Mirotočivi, Vrnjačka Banja, 1991
9. Perović Latinka, reč na promociji knjige Olivere Milosavljević “U tradiciji nacionalizma” (Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji), Beograd, 2002
10. Jerotić Vladeta, *Vera i nacija*, Ars Libri, Beograd, 1998
11. Poznanović Željko, *Srpska ideja*, Beograd, Slobodna knjiga, 1999
12. Popov Nebojša, „Srpska dramedija“, Republika br. 155-156, Beograd, 1997
13. Popović Justin, *Svetosavlje kao filozofija života*, Manastir Čelije, Valjevo, 1993, <https://www.scribd.com/doc/8973699/SVETOSAVLJE-Kao-Filozofija-Zivota-Avva-Justin-Popovic>
14. Popović Radomir, Kratak pregled srpske Crkve kroz istoriju, http://www.spc.rs/sr/kratak_pregled_srpske_crkve_kroz_istoriju_protojerej_dr_radomir_popovic
15. Radojević Danilo, „Mistifikacije i asimilatorski smisao ideologije svetosavlja“, Matica crnogorska, ljeto, 2012
16. Videti Raković Aleksandar, *Srbi i religijski intervencionizam 1991-2015*, Hrišćanski kulturni centar dr Radovan Bigović, Beograd, 2015,
17. Šmeman Aleksandar, *Isgorijski put pravoslavlja*, Mitropolija Cetinjska, Cetinje, 1994,
18. „Što je to svetosavlje?“, Upoznaj pravoslavlje, 6. Srpanj. 2017, <http://orthodoxhr.blogspot.com/2017/07/sto-je-to-svetosavlje.html>

„SVETOSAVLJE“ THEN AND NOW

Summary: Eight centuries of autocephalous Serbian Orthodox Church represents a good cause for the correct interpretation of the image of St. Sava and his work - Svetosavlje, in contrast to the irregularities and inaccuracies that were spreaded about them in past and present times. The first part of the Paper points at two different approaches to the personality of St. Sava - the first one who tries to truly grasp the spiritual dimensions of him and his

work and the other who tries to give one of modern perspectives on some of his activities. Second approaches were all based on researchers own ideological worldview and they portrayed one's subjectively reduced and historically incorrect image of St. Sava. Then the same thing can be seen about Svetosavlje, where on the one hand there is a whole series of inaccurate interpretations about it as a nationalist ideology and ethno-flyingist aberration that has little to do with Orthodox Christianity, while, in contrast, there are views that Svetosavlje is the true, illuminated version of Christian Orthodoxy of Serbian style and experience. Furthermore, the work points to the historical path of Svetosavlje and its main features: the national Church, national state and government, folk culture and defense, all in order to finally pay attention to a series of contemporary challenges that are facing Svetosavlje.

Key words: Saint Sava, Svetosavlje, autocephalous Church, Serbs, history of the Church